

Življenjepis Borisa Pahorja

Alenka Koron

ZRC SAZU, Podiplomska šola ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana

<https://orcid.org/0000-0002-6466-648>

alenka.koron@zrc-sazu.si

Po krajšem terminološkem premisleku o življenjepisju kot krovnem terminu za področje akademskega raziskovanja življenjskih zgodb v članku analiziram pet neliterarnih, v knjižni obliki in v slovenščini dostopnih življenjepisov Borisa Pahorja, slovenskega pisatelja z italijanskim državljanstvom. Njegova življenjska pot je postala predmet biografskega raziskovanja zlasti v zadnjih desetletjih, ko se je povečalo zanimanje za njegovo delo v Sloveniji in tujini. Poleg splošnega strukturnega in vsebinskega orisa posameznih biografij se v članku ukvarjam zlasti z vprašanji, koliko so ta dela konstruirana v kontekstu razumevanja položaja slovenske manjšine v Italiji, koliko gre v njih za samospoznavanje oziroma za razumevanje Drugega, kakšna je avtorska funkcija v njih in kakšne so njihove temeljne značilnosti z vidika življenjepisnih žanrov. Pri tem opisujem njihovo žanrsko hibridnost in ugotavljam, da je, z dvema izjemama, avtorska funkcija v njih dialogizirana, biografirani subjekt pa izmuzljiv in fluiden, čeprav dosleden v uveljavljanju svoje nacionalne identitete.

Ključne besede: življenjepisje / biografija / avtobiografija / Pahor, Boris / slovenska manjšina v Italiji / Zen, Alice / Orlić, Mila / Battocletti, Cristina / Rojc, Tatjana / Omerza, Igor

Uvod

Razmislek o Pahorjevih življenjepisih je mogoče vpeljati z ugotovitvijo, ki je danes tako v akademskem diskurzu kot zunaj njega skorajda obče mesto, in sicer, da je naša doba med drugim doba življenjskih zgodb. Srečati jih je mogoče v različnih oblikah in formatih ter v vseh medijih. Najdemo jih v potopisju in znanstvenih člankih, televizijskih oddajah in blogih, na družabnih omrežjih in v umetniških instalacijah, pa tudi na mnogih raziskovalnih področjih, kjer se celo zdi, da so samorefleksija, življenjepisje in pripovedovanje lastne življenjske zgodbe postali standardna orodja za sporočanje in posredovanje informacij. Poleg tega je naš čas tudi doba prič in pričevanj, saj so poročila iz prve roke, osebne izkušnje, življenjske menjave in razvoj osebnosti visoko ovrednoteni, cenjeni skoraj bolj od distanciranega reflektiranja. Seveda se zastavlja

vprašanje, kako se akademska stroka, v našem primeru literarna veda, sooča z vsem tem pripovedovanjem o življenjih.

Globalno gledano se je vzporedno s pravkar opisanim stanjem in hkrati kot odgovor nanj razvilo življenjepisje (termin je prevedenka angleškega *life writing*, v nemščini je v rabi izraz *Lebensbeschreibung*). Izraz *life writing* je na anglofonem področju, ki kljub svetovnemu razmahu tovrstnega pisanja trenutno še vedno нареkuje tempo raziskav, sicer začel nastopati povezano, torej kot dvodelna sintagma, že v sedemnajstem stoletju, bolj kontinuirano pa je v rabi od osemnajstega stoletja naprej; takrat je bil njegov pomen omejen na to, kar so pozneje poimenovali »biografija«. Podobno je tudi v slovenščini, saj je v SSKJ izraz »življenjepisje« definiran kot »popisovanje življenja kake osebe«, kar lahko označuje tudi biografijo, na spletu pa se, če v iskalnik vtipkamo to besedo, lahko prepričamo, da je pojem »življenjepisje« v rabi najmanj od srede devetnajstega stoletja naprej (našla sem ga npr. v *Drobtinica*h v pomenu množice biografij). Toda šele nekako od osemdesetih let dvajsetega stoletja je »življenjepisje« (*life writing*) v akademskih krogih začelo postajati priljubljeno poimenovanje za hitro razvijajoče se področje, ki proučuje in ustvarja najrazličnejše vrste in oblike izdelkov. Kot pojasnjuje Margaretta Jolly v uredniškem uvodu v svoje prelomno delo *Encyclopedia of Life Writing. Autobiographical and Biographical Forms*, je ob soočenju z vso to množico vrst in oblik ugotovila, da mora v enciklopedijo zajeti ne le literarna dela, biografije oziroma življenjepise, avtobiografije, pisma in dnevnike, ampak »da je primerno pod ta krovni termin uvrstiti tudi življenjske zgodbe onstran zapisane oblike ter vključiti še pričevanje, artefakte, reminiscenco, osebno pripoved, vizualne umetnosti, fotografijo, film, ustno zgodovino in tako dalje« (xi). S svojo koncepcijo življenjepisja je torej opustila razcep med tekstno in netekstno zasnovanimi življenjskimi zgodbami, podobno kot je življenjepisje v svojem razvoju opustilo ločnico med refleksijo in ustvarjanjem, med teorijo in prakso.

Kot poroča Meg Jensen v uvodu v knjigo *Life Writing. The Spirit of the Age and the State of the Art*, ki jo je souredila z Jane Jordan, so nekatere univerze v Veliki Britaniji od devetdesetih let dalje na podlagi povečanega zanimanja za študij tega področja zaposlile pisatelje, režiserje, dramatik in druge kreativne praktike (npr. oglaševalce, novinarje, pesalce itd.) na oddelkih za humanistiko (xxvii–xxviii). Njihova prisotnost je še povečala zanimanje tako za analizo kot za ustvarjanje netekstnih ali neverbalnih življenjskih pripovedi. Ta val je spodbudil tudi zanimanje gospodarstva in industrije za praktično uporabnost življenjskih zgodb (npr. v oglaševanju) in dobil vladno financiranje, ki naj bi utrdilo

povezave in pospešilo transfer znanja med akademskimi institucijami in industrijo ter omogočilo večjo zaposljivost diplomantov. Raziskovalci in praktiki življenjskih pripovedi so se tako skupaj znašli pod pritiskom, da produktivno sodelujejo na doslej še neznanem terenu. Tako so npr. na Kingston University ustanovili Centre for Life Narratives (CLN). Podoben center, kjer med drugimi deluje tudi Margaretta Jolly, je Centre for Life History and Life Writing Research pri Univerzi v Sussexu; omeniti je mogoče še centra na King's Collegeu in v Oxfordu (Oxford Centre for Life Writing, OCLW). Center za preučevanje življenjepisja je tudi v Mainzu. Značilno je, da je raziskovalna težnja, ki je literarnoteoretsko in praktično orientirana, pod vplivom kulturnih študijev in pristopov, fokusiranih na identiteto, lingvistiko, spominske študije in tudi postkolonialne študije, močno zasenčila bolj historio-grafsko orientirano obravnavanje biografij. Termin »življenjepisje«, ki je v zgornjem smislu v slovenski literarni vedi bolj ali manj novota, torej označuje posebno več- in meddisciplinarno področje, ki se ukvarja z refleksijo in tudi ustvarjanjem življenjskih pripovedi (*life narratives*).

Na Slovenskem imamo pravzaprav spoštovanja vredno izročilo biografije, ki nam je npr. v desetletjih vztrajnega dela prav pod okriljem literarne stroke izdelala npr. *Slovenski biografski leksikon* (SBL) in *Primorski slovenski biografski leksikon* (PSBL), to prizadevanje pa se nadaljuje še danes s projektom *Novi slovenski biografski leksikon* (NSBL), ki izhaja knjižno pri ZRC SAZU. Toda primerljive vladne radodarnosti pri financiranju preučevanja tako široko razumljenega področja, kot jo izpričujejo npr. Britanci, se najbrž ni mogoče nadejati. Sicer pa ima tudi objavlanje in preučevanje pisem naših kulturnikov, literarnih ustvarjalcev in drugih zaslužnih Slovenk in Slovencev že dolgo trajno izročilo. A praktično ustvarjanje življenjskih pripovedi in kreativno pisanje na akademski ravni poučevanja je, kolikor vem, še bolj v povojih, morda je še najbolj prisotno na filoloških oddelkih. Kljub temu pa so bili nekateri koraki k zgoraj opisani platformi življenjepisja in interdisciplinarnemu obravnavanju področja življenjskih pripovedi v zadnjem času vendarle narejeni. V mislih imam avtobiografiji posvečeno tematsko številko revije *Jezik in slovtvo* iz leta 2008 (št. 3–4), ki jo je uredil Andrej Leben, in monografski zbornik *Avtobiografski diskurz. Teorija in praksa avtobiografije v literarni vedi, humanistiki in družboslovju* (2011), ki sva ga souredila Alenka Koron in Andrej Leben. V zborniku področje biografij sicer ni pokrito, ker sva si zaman prizadevala pritegniti k sodelovanju kakega kompetentnega poznavalca ali poznavalko biografij, literarnih in neliterarnih. Kljub temu so v njem zastopane stroke, ki so pri nas doslej že kaj prispevale na področju življenjskih pripovedi, kot so poleg

literarne vede še filozofija, klasična filologija, etnologija, folkloristika, zgodovina, socialno delo, ženske študije, migracijske študije, vsaj s po enim poglavjem. V tem delu je za življenjepisje vpeljan pojem »avtobiografski diskurz«. S tem terminom sva z Lebnom skušala zajeti tako pluralnost teoretskih in praktičnih raziskovalnih pristopov kot žanrsko in medijsko raznovrstnost avtobiografskega gradiva ter tako vključiti vse, kar zajemajo opisni izrazi, kot so »avtobiografsko pisanje«, »avtobiografski zapis«, »pisava«, »avtobiografsko dejanje« in »avtobiografska praksa«, ter vse tekstne vrste od poezije, refleksij, meditacij in izpovedi do spominov, dnevniških zapisov in pričevanj, pa tudi nenehno naraščajoče število novih žanrov, ki jih je mogoče združiti pod oznako življenjskih pripovedi. Vse doslej obstoječe, tradicijsko posredovano izrazje je sicer seveda še vedno potrebno in uporabno kot pripomoček za označevanje in opisovanje konkretnega gradiva.

Neliterarne javne in knjižne biografije oziroma avto/biografije Borisa Pahorja

In zdaj korak bliže k naslovnemu predmetu tega prispevka oziroma najprej k ustvarjalcu, ki ga v osrednjem slovenskem prostoru nekoliko bolje spoznavamo šele v našem tisočletju po zaslugi ponatisov in novih objav njegovih lastnih del in številnih metaliterarnih publikacij. Naj omenim samo nekatere vidnejše objave: *Poetika slovenstva. Družbeni in literarni opus Borisa Pahorja* (2011, uredila Barbara Pregelj in Krištof Jacek Kozak), *Pahoriana 2013. Prispevki z znanstvenega srečanja ob stoletnici Borisa Pahorja* (2014, uredil Zdravko Duša), *Sončna ura. Pisemska korespondenca Borisa Pahorja in Marije Žagar (1961–1996)* (2010, uredila Urška Perenič) in »Trst, to je tam, kjer je Boris Pahor« (2024, uredila Urška Perenič in Igor Grdina).

Boris Pahor (1913–2022), slovenski pisatelj z italijanskim državljanstvom, je dočakal skoraj sto devet let in se je še v visoki starosti z živahno ostrino svojega duha kritično odzival na aktualne razmere v slovenski in širši družbi in kulturi. Čeprav je bil dvojezičen, je svoje kratkoprozne tekste in romane z avtobiografsko podlago ter knjige dnevniških zapisov, esejev in pisem (vseh skupaj je več kot trideset) praktično brez izjeme – osrednja je v italijanščini izdano delo o Srečku Kosovelu – napisal v slovenščini. V italijanščino in številne druge evropske jezike ter esperanto so jih prevajali drugi. S temi prevodi se je mednarodna odmevnost Pahorjevih del močno povečala ter je danes za slovenskega avtorja nadvse razveseljiva. Mednarodni uspeh

pa ni prišel čez noč, ampak počasi in šele na jesen pisateljevega življenja (gl. npr. Pregelj in Kozak; Koron). Nanj in na v bistvu zapoznelo kanonizacijo Pahorjevih del v sistemu slovenske literarne kulture je vplivala vrsta subjektivnih in objektivnih, ideoloških in družbeno-zgodovinskih okoliščin, ki so krojile njegovo življenjsko zgodbo v burnem dvajsetem stoletju.

Naj na kratko povzamem nekatere glavne črte v Pahorjevi življenjski zgodbi. Po osnovnem šolanju in semenišču v Kopru se je izobraževal še na semenišču v Gorici, vendar je po dveh letih proti volji staršev izstopil iz njega. Leta 1940 je bil vpoklican v italijansko vojsko in je odpotoval v Libijo, kjer je dopisno opravil državno maturo. Pozneje je ob Gardskem jezeru delal kot prevajalec v taborišču za častnike jugoslovanske vojske in vmes študiral na univerzi v Padovi. Po kapitulaciji Italije leta 1943 se je vrnil v Trst in se tam pridružil Osvobodilni fronti. Bil je izdan in v začetku leta 1944 so ga aretirali domobranci. Interniran je bil v taboriščih Dachau, Natzweiler-Struthof, Dora-Mittelbau, Harzungen in Bergen-Belsen, kjer so ga ob koncu vojne skupaj s sojetniki osvobodili zavezniki. Več kot leto in pol se je nato zdravil zaradi tuberkuloze v francoskem zdravilišču Villiers-sur-Marne v bližini Pariza. Konec leta 1946 se je vrnil v Trst in naslednje leto doštudiral italijanistiko. Sprva se je preživljal s pisateljskimi honorarji, a si je po poroki s Slovenko Radoslavo Premrl poiskal stalno zaposlitev kot profesor. Učil je na višjih srednjih šolah v Trstu do upokojitve leta 1975 in vmes pisal ter urejal oziroma sourejal literarne revije *Sidro*, *Tokovi* in *Zaliv*. Pisateljevanju je ostal zvest do visoke starosti.

Zgornji življenjepis se precej razlikuje od leksikonskega članka o pisateljevem življenju in delu, ki ga je leta 1985 napisal Martin Jevnikar za *Primorski slovenski biografski leksikon* in ga najdemo tudi na spletu. Je namreč brez podatkov o Pahorjevem pisateljskem in drugem delovanju ter brez navedbe virov, napisan na podlagi več drugih biografij, objavljenih knjižno ali na spletu. Predstavlja bolj ali manj znana dejstva in je samo ena od številnih možnih neliterarnih različic tako imenovanih javnih biografij, ki lahko nastanejo na podlagi vijugavih meandrov Pahorjeve življenjske zgodbe. Predelana v avtobiografski diskurz je ta življenjska zgodba, katere glavne teme so vseskozi antifašizem, slovenska nacionalna identiteta, ljubezen, izkušnja koncentracijskih taborišč in odpor do jugoslovanskega realsocialističnega totalitarizma, tako ali tako našla svoj avtentični izraz že v njegovi literaturi in esejistiki. Toda z visoko avtorjevo starostjo se je v tretjem tisočletju močno povečalo zanimanje biografov zanj. Doslej je izšlo že pet bolj ali manj zajetnih, knjižno objavljenih neliterarnih biografij o Borisu Pahorju, in tem delom, ki so vsa

dostopna v slovenščini in se uvrščajo v območje življenjepisa v zgoraj predstavljenem širokem pomenu, nameravam v svojem prispevku posvetiti posebno pozornost. V analizi teh petih publikacij me bo zanimalo, v kolikšni meri so bile konstruirane z mislijo na premoščanje raznovrstnih vrzeli v poznavanju etnične manjšine, njene zgodovine in kulture s strani večinske skupnosti. Zanimalo me bo še, koliko gre v njih za samospoznavanje ali razumevanje Drugega ter kakšna je v njih avtorska funkcija, pa tudi če so to bolj popularne avto/biografije ali pa jih morda kaže razlagati bolj socio-politično, kot medij kolektivnega spomina.

Prva knjiga *Boris Pahor. Biografia per immagini / Biografija v slikah* (2006) je dosledno dvojezična in večdelna ter po strukturi in žanrsko še najbližja intermedialni biografiji. Kot je v uvodu zapisala njena tržaška avtorica Alice Zen, je pobuda za delo prišla od Ivanke Hergold, ki ji je knjiga tudi posvečena. Predstavitveni uvod o pisatelju in njegovem delu je napisal Miran Košuta, sledita pa mu zbirka heterogenih zapisov, pričevanj in refleksij enaindvajsetih znanih osebnosti iz slovenske, slovenske manjšinske in italijanske kulture (med njimi so npr. Evgen Bavčar, Manlio Cecovini, Elvio Guagnini, Drago Jančar, Miran Košuta, Claudio Magris, Alojz Rebula, Tatjana Rojc, Patrizia Vascotto, Marta Verginella in drugi, vsi uvrščeni po abecednem zaporedju) ter Pahorjeva biografija v slikah. Fotografije so delo različnih avtorjev, urejene so večinoma kronološko in se številčno zgostijo proti novejšim časom. So bolj ali manj obsežno komentirane, včasih tudi s krajšim odlomkom iz pisateljevih del ali odlomkom iz intervjuja Alojza Rebule z njim. Delno se nanašajo na pisateljevo zasebno sfero, prevladujejo pa javna plat njegovega življenja in delovanja, stiki z vidnimi osebnostmi in pomembni javni dogodki. Temu glavnemu delu sledita še dvojezična biografija piscev zapisov in dvojezična, slikovno opremljena bibliografija Pahorjevih del v slovenščini in prevodih.

Delo *Trikrat ne. Spomini svobodnega človeka* (2011) je podpisal Boris Pahor v sodelovanju z Milo Orlič, kakor je navedeno na ovitku in na naslovnici. V italijanskem izvirniku *Tre volte no. Memorie di un uomo libero*, ki je izšel dve leti pred slovenskim prevodom, je ovitek podoben, na naslovnici pa je kot avtor naveden samo pisatelj. V pribesedilju je Pahor knjigo posvetil svoji ženi Radoslavi. Žanrsko je knjiga označena kot spomini, strukturirana pa je kot intervju in vsako poglavje je posebej naslovljeno in podnaslovljeno. Pred intervjujem stoji na začetku knjige kot prvo poglavje krajši Pahorjev publicistični tekst, ki kritično polemizira s selektivnim italijanskim spominjanjem na grozote fojb in pobojev v Italiji brez poznavanja fašizma in njegovih zločinov nad Slovenci. Poglavja v petdelnem intervjuju kronološko sledijo glavnim

postajam pisateljevega življenja in jih občasno ilustrirajo z odlomki iz njegovih literarnih besedil, ki jih Pahor včasih še sam komentira in razlaga. V poglavju »Vrnitev v življenje« s podnaslovom »Ljubezen, kultura in prva poveljna leta« je npr. besedilo strukturirano takole:

Glavni junak mojega romana *Spopad s pomladjo* podoživlja moje izkustvo deportiranca, ki začne zopet verjeti v življenje s pomočjo mladega dekleta, ki sprejme vez, čeprav je stanje mogoče primerjati z razbitino, ki jo morje naplavi po brodolomu.

Samo ljubezen nas lahko reši notranjega poloma. Ostajajo nam seveda sence spomina, ki se zdaj umaknejo, zdaj napadejo, vendar se ljubezni posreči, da se vzdigne nad njimi kot lok svetlobe in kdaj tudi kot vir ustvarjalnosti.

(Iz romana *Spopad s pomladjo*)

Od takrat je bila ljubezen v središču mojega emotivnega in intelektualnega sveta. S pomočjo ljubezni sem spoznal vlogo in razumel tudi pomen telesa. Ne mislim samo na biološki aspekt, marveč na spoštovanje telesnosti in na občutek groze pred kakršnim koli načinom iznakaženosti. Zaradi tega v romanu *Zibelka sveta* pride do globokega razumevanja med bivšim deportirancem in dekletom, ki ga je oče posiljeval. (Pahor in Orlič, *Trikrat ne* 8)

V diskurz pisateljevih odgovorov so poleg citatov iz Pahorjevih del vloženi tudi navedki iz del drugih avtorjev, npr. Umberta Saba, Srečka Kosovela, Edvarda Kocbeka, slednjega predvsem v zadnjem poglavju, naslovljenem »Neuvrščeni pisatelj« in podnaslovljenem »Tretji ne«. Knjiga v prevodu ne vsebuje fotografskega gradiva, medtem ko ima v izvirniku nekje na sredini osem strani fotografskega gradiva iz pisateljevega življenja, pač pa imata obe različici na koncu dodano spremno besedo hrvaške zgodovinarke Mile Orlič, soavtorice intervjuja. Besedilo je zelo diskretno do intimnih plati Pahorjevega življenja in več pozornosti posveča Pahorjevemu nacionalnemu in političnemu angažmaju. Ta dva sta bistveno zaznamovana z njegovo življenjsko usodo in pripadnostjo zatiranemu narodu, pa vendar pisatelj uteleša intelektualca ob etnični in državni meji in spregovarja v svojih literarnih delih in ostalem pisanju mnogo širšemu občinstvu kot zgolj svoji, torej slovenski nacionalni skupnosti. Kot pričevalec o grozljivih izkušnjah totalitarizmov dvajsetega stoletja, ki je izrekel trikrat ne – fašizmu, nacizmu in jugoslovanskemu komunizmu –, Pahor opravlja pomembno vlogo transmisije, prenosa spomina med različnimi generacijami in kulturami. Med tistimi, ki so popisovali življenje v nacističnih koncentracijskih taboriščih, pa je poseben v tem, da je osvetlil izkušnjo tako imenovanih rdečih trikotnikov, to je političnih zapornikov, meni Orlič (116).

Delo kot celota se zdi z žanrskega vidika nekakšen hibrid. Čeprav je strukturirano kot intervju in v pribesedilju označeno kot spomini, bi bilo spričo dialoške avtorske funkcije zanj mogoče uporabiti tudi termin »avto/biografija«, upoštevajoč, da gre za termin, ki naglašá podobnosti obeh žanrov, avtobiografije in biografije, saj se ti še najbolj razlikujeta glede na pozicijo govorca oziroma pisca: avtobiografija je retrospektivna pripoved osebe o lastnem življenju, biografija pripoved o življenju neke (največkrat historično overjene, preverljive) osebe, govori ali piše pa jo nekdo drug oziroma tretja oseba, kot to definira nemški literarnovedni priročnik (Holdenried 37). Termin »avto/biografija« je v življenjepise vpeljala sociologinja Liz Stanley (1992), da bi naglasila vpletenost raziskovalca življenja neke osebe v nastajanje življenjepisa oziroma v nastalo delo. Z njim je nekako v duhu časa spodbijala upravičenost delitve na jaz in drugi ter javno in zasebno, saj je avto/biografski jaz družbeno umeščeni situacijski jaz. V jazu je vedno soudeležen drugi in tudi samozavedanje vedno vključuje interakcijo z drugim, ki ima sicer lahko različne podobe, lahko je posplošeni drugi, posameznik ali skupina. Poleg tega mnoge avtobiografije zapisujejo tudi biografije drugih ljudi; biografija drugega oziroma drugih vpliva na jazovo oziroma avtorjevo avtobiografijo, zasebna oblika pisanja pa pogosto eksplicitno naslavlja javnost.

Tretja knjiga o Pahorju *Nikogaršnji sin. Avtobiografija brez meja* (2023) je v pribesedilju avtorsko in žanrsko najbolj intrigantna, prav gotovo zaradi knjigotrških namer italijanske založbe, ki je izvirnik *Figlio di nessuno. Un'autobiografia senza frontiere* prvič objavila leta 2012. Na ovitku je v obeh izdajah, slovenski in italijanski, z velikimi črkami naveden kot prvi avtor Boris Pahor, vendar je dodano soavtorstvo: »s« Cristino Battocletti. Njeno ime na ovitku je v izvirniku izpisano z enako velikimi črkami, česar prevod ni ohranil in so črke manjše, podnaslov pa označuje delo kot *Avtobiografijo brez meja*, kar lahko beremo dvopomensko, kot vabilo k nekoliko voajerističnemu branju ali pa branju za vse, ki jih zanima manjšinski pisatelj onkraj preprek, ki jih postavljajo npr. državne, jezikovne ali kulturne meje. Uvodno natisnjeno povabilo bralcem v italijanskem izvirniku pojasnjuje naslov: fašistična Italija je Slovence četrto stoletja zaničljivo obravnavala kot nikogaršnje sinove, poleg tega pa bralcem res obeta spomine in iskren avtoportret ter pripoved tako o intelektualnih strasteh kot telesnih ljubezenskih razmerjih avtorja. V kratki uvodni predstavitvi pisatelja italijanskim bralcem je delo spet označeno za njegovo prvo avtobiografijo. Knjiga je tokrat posvečena spominu žrtev fašizma, nacizma in komunizma in ne njegovi ženi Radoslavi, kot je bilo običajno, dokler je še živela.

Homodiegetska oziroma avtodiegetska pripoved pisatelja dejansko ne kaže na biografski projekt novinarko Cristine Battocletti, saj se je ta kot *ghost writer*, vsaj navzven se tako zdi, umaknila na spremne strani na konec knjige, kamor so uvrščene tudi od avtorja komentirane fotografije, ki pa so večinoma znane že iz prejšnjih dveh obravnavanih del. Toda povedano velja za prvo izdajo italijanskega izvirnika. Drugo, posthumno izdajo, po kateri je nastal tudi slovenski prevod, je Battocletti dopolnila: pod naslovom »Barviti svet« je dodala nekaj krajših uvodnih poglavij, v katerih pisatelj spet v prvi slovnični osebi spregovarja o temah, ki so bile zanj bistvenega, tako rekoč življenjskega pomena. Prevodu je dodan še predgovor s pojasnili o genezi publikacije in njenih vsebinah in slogu izpod peresa pisateljevega sina Adrijana Pahorja. Podatki o sestavi knjige delno že sami na sebi opozarjajo, da je zaradi vključitve »Barvitega sveta« na začetek dela kronološko zaporedje življenjskih postaj zamenjalo svobodnejše gibanje po časovni osi. »Avtobiografija brez meja« nato uvaja v pisateljevo osebno zgodbo, otroštvo in potem v historična pričevanja o slovenski kulturni prisotnosti v Trstu, s katero je skrajno grobo obračunal fašizem. Dogodki iz avtorjevega življenja potekajo nato spet kronološko, v sedmem poglavju z naslovom »Vrnitev v Trst« pa iz povojnege časa seže nazaj v medvojno obdobje obsežna analepsa o prvi pravi ljubezni, razmerju s poročeno žensko prav v času, ko je bil njen mož v zaporu; to razmerje je prekinila Pahorjeva internacija. V tem in v naslednjem poglavju, kjer je popisana zakon z Radoslavo in obdobje pisateljevanja, je govor tudi o drugih njegovih zvezah z ženskami, ki jih ostale biografije ne omenjajo, in o izven zakonskem sinu, prolepe pa osvetljujejo konce teh zvez. Predzadnje poglavje se iz intimne sfere spet vrne k političnim temam in Pahorjevemu angažmaju za Kocbekovo javno razkritje povojnege poboja več kot 10.000 domobrancev v Sloveniji, ki je imelo izredno neprijetne posledice za oba pisatelja. Zadnje poglavje je zapisano kot testament mladim, da fašistični zločini nad Slovenci in drugimi Slovani ne bi bili pozabljeni in da bi vse manjšinske jezikovne skupnosti v Italiji in drugod v Evropi dočakale zaščito, ki jim pripada po evropski zakonodaji. Odlomkov iz Pahorjevih literarnih besedil v tem delu ne najdemo.

V dodatek je Battocletti umestila poglavje, namenjeno italijanskim bralcem, v katerem spregovarja o Pahorjevem literarnem obzorju in oriše njegovo pot do mednarodnega uspeha, in še »Prolog prijateljstva«, kjer med drugim piše o svojem prvem zasebnem srečanju s Pahorjem in hvaležnosti, da ji je pisatelj kot prvi omogočil vpogled v svojo intimo. Tako kot že iz predgovora pisateljevega sina Adrijana je tudi iz dodatka mogoče videti, da soavtorica k »projektu«, kot imenuje skupno knjigo,

ni prispevala le sorazmerno popularno intoniranega biografskega sklepa, za katerega so značilni sintetiziranje, intimiziranje, personaliziranje (zvajanje na osebno raven), anekdotiziranje itn. (gl. Porombka), ampak da je bistveno vplivala tudi na naracijo avto/biografije. Po drugi strani pa ima delo s svojimi etičnimi in pedagoškimi poudarki celo nekatere poteze kolektivne avto/biografije (gl. Gallus), saj osvetljuje usodo cele družbene skupnosti, slovenske manjšine, ukleščene v zgodovinska dogajanja.

Avtorica naslednje knjige z naslovom *Tako sem živel. Stoletje Borisa Pahorja* (2013) je literarna znanstvenica Tatjana Rojc, tudi sama pripadnica slovenske manjšine v Trstu.¹ V predgovoru Rojc sporoča, da je delo nastalo na podlagi radijskih pogovorov s pisateljem, ki jih je nadgradila, dodala odlomke iz njegovih del ter priskrbela fotografije in obsežno dokumentarno gradivo. Omeni pa tudi zgradbo dela, v katerem se izmenjujeta običajni in modri tisk. V običajnem se po njenem mnenju izrisuje Pahorjev portret, avtodiegetski diskurz pa dopolnjujejo modro tiskani odlomki iz njegovih literarnih del. Pri tem je moteče, da nekateri odlomki iz Pahorjevih del nimajo sklica, podatka, od kod so vzeti. Običajni tisk pa je, kot lahko ugotovimo, avtoričin heterodiegetski diskurz, ki tokrat meri predvsem na slovenskega bralca in tako rekoč predstavlja Pahorja in njegov tržaški kontekst širši slovenski javnosti. Funkcije avtoričinega diskurza so različne; med drugim vzdržuje kontinuiteto pripovedi, čustveno komentira povedano in včasih preide tudi v avtodiegetski diskurz, napoveduje izbrane odlomke in jih tolmači ter včasih prekinja linearno napredujočo pripoved s svobodnejšimi skoki pripovednega časa. Odlomek z začetka knjige, ki sicer obravnava Pahorjevo otroštvo ob viharju prve svetovne vojne, se npr. glasi:

[Črni tisk:] Kako se Pahor spominja svoje mame?

[Modri tisk:] Ker se nisem poročil cerkveno, je bilo to zanje zelo hudo. Ko je bila v bolnišnici, nismo niti sumili, da je to tako hudo, in nam je dr. Mašerova, ki jo je obiskala, povedala, da je dobila pljučnico čez noč po operaciji in je nenadoma umrla. Ko je bila bolna, je namreč pričakovala, da bom to uredil, da jo bom zadovoljil s cerkveno poroko, kakor je želela, jaz pa nisem mogel lagati, ker sem vedel, da ne bom mogel držati besede, tako da me je neprijazno gledala tisti dan, ko sem šel proč od nje. Pozneje sem se večkrat spomnil na to in stvari nisem znal sprejeti nekoliko bolj preprosto in priznam, da mi je žal, da je imela vtis o sinu, ki je bil drugačen od tega, kar si je ona želela.

¹ Italijanski prevod knjige je naslovljen *Così ho vissuto. Biografia di un secolo*, kot avtorja pa sta navedena oba, Rojc in Pahor, slednji celo na prvem mestu.

[Črni tisk:] Umrla je leta 1956. Ležala je v mrliški vežici na ulici Pietà. Pokopana je v družinski grobnici na pokopališču pri Sv. Ani. Za mrtvaškim vozom sta šla drug ob drugem Boris in njegov oče, presenetljivo podobna drug drugemu. In na velikem dvojnem vencu, na vencu iz nageljev in kal, je bil trak z napisom: *Dragi ženi. Dragi mami.* Spletle so ga rožnarice na Rusem mostu. (Rojc 43)

Podobno še en odlomek iz poglavja »Vagabond«, ki govori o pisateljevih študijskih letih, prav tako sopostavlja različne časovne ravni:

[Črni tisk:] Po maturi na koprskem semenišču se je Pahor odločil, da bo nadaljeval študij teologije v Gorici. Tudi tu je bil stik z mestom zelo skromen. Stavba, znana kot Sedejevo semenišče, kjer je bil goriški konvikt, je danes sedež tržaške univerze. Stoji na vrhu griča, da se vidi daleč naokoli. Prav ob nekdanjem mejnem prehodu. Vendar ta Pahorjeva odrezanost od meščanske srenje je izvirala že iz njegovih tržaških let in se je v Kopru in Gorici samo še stopnjevala, saj sam pripoveduje:

[Modri tisk:] Nobenih stikov z meščani nisem imel, tudi ker nas je naša mama vzgajala v skladu z Marijino družbo, da smo bili vezani na to življenje, ki, poudarjam, ni bilo samo versko, ampak tudi družabno, saj smo hodili tudi na božje poti, ki pa so bile bolj izlet kakor božja pot. Potem se je življenje nadaljevalo v zavodih v Kopru in Gorici, tako da sem bil ločen od pravega mestnega življenja, dokler nisem izstopil. Ko sem spoznal mlade, ki so živeli v mestu ali pa tudi zunaj njega, sem dve leti preživel drugače. Z Nevenko Vugovo, recimo, ki je bila iz Koprive na Krasu, tako kot Milko Matičetov, in je bila univerzitetna študentka, vpisana na literaturo v Padovi kakor jaz. Dobivali smo se v Trstu ali pa smo šli zvečer skupaj v Koprivo. Igrala je na harmoniko in smo imeli kulturno-harmonikarski sestanek. In tako so se na Krasu rodile naše *Brinjevke*, pri čemer je pomagal Šček. To je bila zelo lepa revija, napisana na roko, napisal jo je Matičetov. Tiskana je bila na kamen, to se pravi litotisk. Pri meni se je potem rodila druga revija, prav zaradi teh srečanj. Tako smo, lahko rečemo kvalitetno, reševali to ubogo slovenstvo. (74)

Toda v modri tisk so vpleteni tudi odlomki iz del drugih avtorjev in zgodovinskih osebnosti. Tako se torej pisatelj portret kontekstualizira. Knjiga očitno niha med znanstveno in literarizirano biografijo. Dobre štiri petine dela brez posebnega intimiziranja osvetljujejo avtorjeva mlajša leta do poroke z Radoslavo. V razkrivanju pisateljevega zasebnega življenja so precej bolj diskretne od pisateljeve avto/biografije z Battocletti. Šele zadnja štiri poglavja so posvečena javnemu političnemu in kulturnemu delovanju, pisateljevanju, urejanju revij, delovanju v UFCE (Union Fédéraliste des Communautés Ethniques Européennes, Zvezno združenje evropskih narodnih skupnosti), stikom s Kocbekom

in razkritju povojnih pobojev ter pripovedi o Pahorjevem mednarodnem pisateljskem uspehu, ki je vzvratno spodbudil tudi širše priznanje v Sloveniji. Fotografskega gradiva je največ doslej; razporejeno je v tekst ali ob njem in na kratko komentirano. Podobno kot *Trikrat ne* je tudi to delo – ob katerem je izšla še publikacija *Edvard Kocbek. Pričevalec našega časa*, ki vsebuje ponatis tiste številke *Zaliva*, v kateri je med drugimi Pahorjevimi spisi in razpravo Alojza Rebule o Kocbekovi *Listini* izšel tudi šestindvajset strani dolg intervju s Kocbekom o pobjih domobrancev, zaradi katerega sta bila oba pisca šikanirana s strani jugoslovanskih oblasti – svojevrsten žanrski hibrid. Količina modrega tiska s pisateljevimi avtodiegetskimi odlomki iz lastnih del proti koncu močno narašča in omogoča, da ob njem pomislimo na soavtorstvo in avto/biografijo.

Po nizu štirih knjig, ki so vse nastale v sodelovanju z ženskami, kar ni zanemarljiv podatek, in so dostopne tudi v italijanščini, zadnjo z naslovom *Boris Pahor. V žrelu Udbe* (2017) podpisuje Igor Omerza. Knjiga se močno razlikuje od vseh prejšnjih, saj zajema le izsek iz Pahorjeve življenjske poti in ne citira iz pisateljevih literarnih in drugih besedil, a je s svojimi več kot šeststo stranmi vendarle obsežnejša od vsake med njimi. Njena specifičnost je tokrat socio-politično priostrena zgodovinska osvetlitev, ki je daleč od intimiziranja, personaliziranja, psihologiziranja in singulariziranja Pahorjeve osebnosti in njegove vloge v izbranem historičnem obdobju; ponazarja jo že podnaslov *V žrelu Udbe*, Omerza pa jo razkriva v vseh petih delih knjige. Ti so strukturirani kronološko. S citati arhivskih virov nekdanj tajnih poročil, analiz in ocen politične policije med letoma 1952 in 1989, ki jih Omerza zelo ekstenzivno navaja in občasno nekoliko komentira, vključeni pa so tudi s fotografijami, posredujejo sliko tajnih političnih policijskih sledenj pisatelja in nekaterih njegovih sodelavcev in prijateljev v slovenskih kulturnopolitičnih krogih tostran in onstran državnih meja. Osrednji del besedila je namenjen tajnemu policijskemu spremljanju Pahorjevih in Kocbekovih priprav na znani intervju, v katerem se je Kocbek javno kritično opredelil do povojnih izvensodnih pobojev domobrancev, in prikazu posledic tega intervjuja. Prva dva dela osvetljuje predvsem politično ozračje in razmere okrog Pahorjevega dela za *Zaliv* ter zaplete ob njegovi esejistični knjigi *Odisej ob jamboru*, zadnja dva pa še dogajanja ob študijskih dnevih v Dragi v drugi polovici sedemdesetih in v osemdesetih letih, ko se je Pahor povezoval s krogom sodelavcev *Nove revije* in Demosom, koalicijo strank, ki je 1990 zmagala na volitvah. Tudi Omerzovo delo je žanrsko svojevrsten hibrid, in sicer bi lahko rekli, da hibrid med individualno biografijo in širšo družbeno biografijo

skupin, ki so sooblikovale slovensko kulturno-politično pokrajino polpreteklega obdobja, katere del smo še danes.

Sklep

Obravnavani življenjepisi se med seboj nasploh precej razlikujejo. Medtem ko so prvi štirje transnacionalne tvorbe, konstruirane na ozadju premoščanja vrzeli v poznavanju etnične manjšine, njene zgodovine in kulture s strani večinske skupnosti, bodisi italijanske, kot v primeru prvih treh knjig, bodisi slovenske, kot v zadnji, gre pri Omerzi za kolektivnobiografske nastavke raziskave širše vloge kulturnih in političnih elit v realsocialističnem obdobju slovenske zgodovine.

Medtem ko gre v prvih štirih delih za precej heterogen diskurz in bolj kot za avto/biografsko samospoznavanje za afirmacijo, emancipacijo sebe kot drugega in razumevanje etnične manjšine v kulturnem sistemu večinske narodnosti, je za Omerzov diskurz značilna poudarjena »protiudbovska« politično-ideološka pristranost avtorja. Z izjemo knjige Alice Zen, ki je pretežno intermedialna in slikovna, so torej naslednje tri obravnavane knjige svojevrstni hibridi med avtobiografijo in biografijo ter nihajo med populariziranjem pisca in vpisovanjem v kolektivni spomin, Omerzova pa je hibrid individualne biografije z nastavki širše družbenopolitično in kulturnozgodovinske biografije Slovencev. Avtorska funkcija je – z izjemama intermedialne biografije in Omerzove knjige – dialogizirana, biografirani subjekt pa očitno izmuzljiv in fluiden, čeprav dosleden v uveljavljanju svoje nacionalne identitete.

Za konec si lahko zastavimo vprašanje, če lahko pričakujemo, da bo nastal še kakšen življenjepis Borisa Pahorja. To se zdi povsem verjetno, saj je videti, da njegova kanonizacija še nikakor ni zaključena. Poleg tega se je smiselno vprašati še, če imajo biografije, avtobiografije ali avto/biografije neskončno možnosti. Toda to je že vprašanje za bolj teoretsko in filozofsko razmišljanje, ki bi v razpravo med drugim pritegnilo probleme referenčnosti, pripovednosti in fikcionalnosti življenjskih zgodb, in ostaja zaenkrat odprto za diskusijo.

LITERATURA

- Duša, Zdravko, ur. *Pahoriana 2013. Prispevki z znanstvenega srečanja ob stoletnici Borisa Pahorja*. Cankarjeva založba, 2014.
- Gallus, Alexander. »Politikwissenschaft (und Zeitgeschichte)«. *Handbuch Biographie. Methoden, Traditionen, Theorien*, ur. Christian Klein, J. B. Metzler, 2009, str. 382–387.
- Holdenried, Michaela. »Biographie vs. Autobiographie«. *Handbuch Biographie. Methoden, Traditionen, Theorien*, ur. Christian Klein, J. B. Metzler, 2009, str. 37–43.
- Jensen, Meg. »Do You Speak Life Narrative?« *Life Writing. The Spirit of the Age and the State of the Art*, ur. Meg Jensen in Jane Jordan, Cambridge Scholars Publishing, 2009, str. xxvii–xxxiii.
- Jevnikar, Martin. »Pahor Boris«. *Primorski slovenski biografski leksikon*, zv. 11, ur. Martin Jevnikar, Goriška Mohorjeva družba, 1985, str. 550–554.
- Jolly, Margaretta. »Editors Note«. *Encyclopedia of Life Writing. Autobiographical and Biographical Forms*, zv. 1, ur. Margaretta Jolly, Fitzroy Dearborn Publishers, 2001, str. ix–xii.
- Koron, Alenka. »Boris Pahor's *Necropolis* and World Literature«. *Forum for World Literature Studies*, let. 9, št. 1, 2017, str. 8–24.
- Koron, Alenka, in Andrej Leben, ur. *Autobiografski diskurz. Teorija in praksa avtobiografije v literarni vedi, humanistiki in družboslovju*. Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.
- Leben, Andrej, ur. *Jezik in slovstvo*, let. 53, št. 3–4, 2008.
- Omerza, Igor. *Boris Pahor. V žrelu Udbe*. Celovška Mohorjeva družba, 2017.
- Pahor, Boris, in Cristina Battocletti. *Figlio di nessuno. Un'autobiografia senza frontiere*. Rizzoli, 2012.
- Pahor, Boris, in Cristina Battocletti. *Nikogaršnji sin. Autobiografija brez meja*. Prev. Tadej Pahor in Edvin Dervišević. Cankarjeva založba, 2023.
- Pahor, Boris, in Mila Orlič. *Tre volte no. Memorie di un uomo libero*. Rizzoli, 2009.
- Pahor, Boris, in Mila Orlič. *Trikrat ne. Spomini svobodnega človeka*. Prev. Marija Kacin, Cankarjeva založba, 2011.
- Pahor, Boris, in Alojz Rebula. *Edvard Kocbek. Pričevalec našega časa*. Cankarjeva založba, 2013.
- Pahor, Boris, in Tatjana Rojc. *Così ho vissuto. Biografia di un secolo*. Prev. Martina Clerici et al. Bompiani, 2013.
- Perenič, Urška, ur. *Sončna ura. Pisemska korespondenca Borisa Pahorja in Marije Žagar (1961–1996)*. Slovenska matica, 2010.
- Perenič, Urška, in Igor Grdina, ur. »Trst, to je tam, kjer je Boris Pahor«. Slovenska matica, 2024.
- Porombka, Stephan. »Populäre Biographik«. *Handbuch Biographie. Methoden, Traditionen, Theorien*, ur. Christian Klein, J. B. Metzler, 2009, str. 122–131.
- Pregelj, Barbara, in Krištof Jacek Kozak, ur. *Poetika slovenstva. Družbeni in literarni opus Borisa Pahorja*. Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales, 2011.
- Rojc, Tatjana. *Tako sem živel. Stoletje Borisa Pahorja*. Cankarjeva založba, 2013.
- Stanley, Liz. *The Auto/biographical I. The Theory and Practice of Feminist Auto/biography*. Manchester University Press, 1992.
- Zen, Alice. *Boris Pahor. Biografia per immagini / Biografija v slikah*. Mladika, 2006.

The Biographies of Boris Pahor

Keywords: life writing / biography / autobiography / Pahor, Boris / Slovenian minority in Italy / Zen, Alice / Orlić, Mila / Battocletti, Cristina / Rojc, Tatjana / Omerza, Igor

After a brief terminological reflection on biography as a generic term for the field of academic research on life narratives, in this article I analyze five non-literary biographies of Boris Pahor, a Slovenian writer with Italian citizenship, which are available in book form and in Slovenian. His life has become the subject of biographical research, especially in recent decades, when interest in his work has increased in Slovenia and abroad. In addition to the general structure and content of biographies, I am primarily concerned with the questions of the extent to which these works are constructed in the context of understanding the position of the Slovenian minority in Italy, the extent to which they are about self-knowledge or understanding the Other, what function the author has in them and what their fundamental characteristics are from the perspective of biographical genres. In doing so, I describe their genre hybridity and note that the function of the author in them is dialogical—with two exceptions—and that the biographical subject is elusive and fluid, although it consistently asserts its national identity.

1.01 Izvirni znanstveni članek / Original scientific article

UDK82.0-94

21.163.6.09-94:929Pahor B.

DOI: <https://doi.org/10.3986/pkn.v48.i1.06>